

© Editura EIKON

București, Calea Giulești 333, Sector 6,
cod poștal 031310, România

Difuzare / distribuție carte: 021 348 14 74
0733 131 145, 0728 084 802
difuzare@edituraeikon.ro

Redacția: 021 348 14 74
0728 084 802, 0733 131 145
contact@edituraeikon.ro
www.librariaeikon.ro

Editura Eikon este acreditată de
Consiliul Național al Cercetării Științifice (CNCS)

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Aristophanes

Cavalerii / Aristofan ; trad. de Liviu Franga ; studiu
introd., note și comentarii de Theodor Georgescu. -
București : Eikon, 2024
Conține bibliografie
ISBN 978-606-49-1280-0

I. Franga, Liviu (trad.)
II. Georgescu, Theodor (pref. ; note)
821.14'02

Pe copertă: Cavaler, interior al unei cupe attice
din anii 500-490 a. Chr., descoperită la Vulci
(Italia). Azi cupa se află la Muzeul Louvre (Paris).

Tehnoredactor: Theodor Georgescu

Editor: Valentin Ajder

ARISTOFAN

CAVALERII

Traducere
de
Liviu FRANGA

Studiu introductiv, note și comentarii
de
Theodor GEORGESCU

E I K O N

București, 2024

Sumar

1. Cleon, inamicul public nr. 1	7
2. Nota asupra textului și a ediției	62
3. Cavalerii	66
4. Note și comentarii	273

Cleon, inamicul public nr. 1

Cititorul care deschide *Cavalerii* lui Aristofan este introdus, fără niciun avertisment, în politica agitată ateniană a ultimului sfert de secol al V-lea î.Hr. Fără a avea o pregătire anterioară, el devine brusc martorul unor răfuiele pe cât de aprige, pe atât de greu de înțeles, cufundat într-un păienjeniş de amănunte cu care, chiar și grec din epoca lui Aristofan de s-ar nimeri, tot n-ar fi ușor să țină pasul. Cu atât mai grea este misiunea cititorului de azi, oricât de binevoitor ar fi, să se apropie de comedia poetului, atunci când, smuls din secolul nostru și purtat peste veacuri și milenii înapoi, este așezat, prin această traducere, pe băncile teatrului lui Dionysos din Atena și pus să urmărească, alături de ceilalți atenieni, o piesă care este în întregul ei o alegorie a unei lumi de mult dispărute.

Fără a exagera prea mult, putem afirma că această comedie, *Cavalerii*, este, de la un capăt la altul, o rafală de acuzații la adresa politicianului Cleon, un rechizitoriu pe cât de violent, pe atât de suspect cititorului modern. Linșarea unui politician „în presă” nu este un lucru nou, dar virulența atacului lui Aristofan ne pune azi pe gânduri și ne obligă să citim comedia ca pe un denunț public pe care noi, cititorii de azi, chiar mai mult decât spectatorii de altă dată, suntem datori să-l analizăm la rece pentru a-l putea aprecia corect pe înfierbântatul Aristofan. Dincolo de atac – dacă mai rămâne loc și de altceva –, cititorul va descoperi printre rânduri „democrația” reală, la ea acasă, nu cum a învățat-o la școală.

Nu degeaba se spune că Platon, atunci când tiranul Dionysios al Siciliei dorea să învețe despre constituția atenienilor, i-a trimis creația lui Aristofan¹.

Acest atac frontal și total împotriva lui Cleon este pus însă în scenă cu mijloacele literare ale comediei, sub forma unei alegorii. Atena întreagă este transformată într-o casă particulară. Stăpânul casei este Demos, personaj al comediei, personificarea poporului însuși. El este servit de doi sclavi, numiți impersonal Slujitorul A (în spatele căruia spectatorul îl recunoaște pe generalul Demosthènes) și Slujitorul B (nimeni altul decât Niklas). Cei doi sclavi se simt abandonați, căci constată că stăpânul lor a căzut pradă mrejelor unui nou slujitor, achiziționat de curând în casă: Paphlagòn (în spatele măștii este Cleon, ținta poetului). Soluția pentru a scăpa de acest intrus? Inspirați de un oracol, slujitorii A și B caută pe cineva mai ticălos decât Paphlagòn, căci doar un astfel de om l-ar putea învinge. Acest „Cleon la pătrat” este găsit în persoana unui cârnățar, Agoràcritos, mult mai sfruntat decât politicianul și singurul capabil să-i facă față și să-l învingă. Ceea ce se și întâmplă la final.

Contextul istoric

Piesa *Cavalerii* a fost pusă în scenă în 424 î.Hr., la câteva luni după evenimentele din jurul orașului Pylos și al insuliței Sphacteria, din sud-vestul Peloponesului, care îl

¹ Mărturia apare într-o viață anonimă a lui Aristofan: „Se zice că și Platon, atunci când tiranul Dionysios dorea să învețe despre constituția atenienilor, i-a trimis creația lui Aristofan” (ed. Ar. *Vita* 42-45 K-A.: φασὶ δὲ καὶ Πλάτωνα Διονυσίῳ τῷ τυράννῳ βουλευθέντι μαθεῖν τὴν Ἀθηναίων πολιτείαν πέμψαι τὴν Ἀριστοφάνους ποιήσιν. Toate traducerile din studiul introductiv ne aparțin.

propulsaseră pe Cleon drept lider incontestabil al atenienilor.

Tonul atât de violent al lui Aristofan împotriva politicianului se explică prin faptul că evenimentele erau foarte recente, iar furia comediografului îl orbea când vedea că dușmanul său încă din piesa precedentă, *Acharnienii*, era acum adulat de Demos drept salvatorul patriei². Nu avem, din păcate, nicio relatare complet obiectivă asupra acestor evenimente istorice pentru a ne da singuri seama cât de mult exagerează Aristofan, căci și cea mai amănunțită dintre ele, care îi aparține lui Tucidide (Thuc. 4.1-41), lasă să se întrevadă pe alocuri dintele pe care îl are istoricul împotriva politicianului atenian. Vom relua mai jos, pe scurt, evenimentele, în versiunea lui Tucidide, astfel încât să putem înțelege mai bine puzderia de aluzii din *Cavalerii* la cele abia petrecute.

În vara anului 425 î.Hr., în vreme ce Àgis, căpetenia spartanilor, își lansa campania sezonieră de devastare a Atticii, Demosthènes, militar atenian, obține permisiunea de a folosi o parte din flotă pentru a ataca coastele Peloponesului. În același timp, colegii lui, generalii Eurymèdon și Sophoclès, aveau misiunea de a veni în ajutor facțiunii pro-ateniene din insula Kèrkyra (Corfu de azi), în conflict atunci cu cea oligarhică, pro-spartană. Demosthènes a cerut permisiunea să se oprească la Pylos, port din zona de influență spartană, iar ceilalți doi generali, după ce inițial s-au opus, obligați de o furtună, au fost nevoiți să-și ducă și ei corăbiile în același loc. Demosthènes a încercat să-i convingă pe ceilalți doi să fortifice promontoriul de la Pylos, dar a fost

² Pentru contextul în care a fost compusă piesa *Acharnienii* și relația comediografului cu Cleon, v. *Singur în cetate*, studiu introductiv în ediția Franga, Liviu & Georgescu, Theodor. (2019) *Acharnienii*, București: Editura Eikon.

inițial refuzat. Soldații însă au luat singuri inițiativa de a întări locul și de a construi fortificații înainte de venirea lacedemonienilor. După terminarea lucrărilor, a rămas să păzească locul doar Demosthènes cu cinci corăbii, în vreme ce restul flotei a plecat către Kèrkyra și Sicilia.

Atunci când peloponesienii, conduși de Àgis, au aflat de debarcarea atenienilor, s-au grăbit să se întoarcă. Spartanii concentrează apoi trupe, atât pe uscat, cât și pe mare, pentru a lua cu asalt pozițiile deja întărite ale atenienilor. În fața portului Pylos se află o mică insuliță, o fâșie de pământ, Sphacteria, nelocuită și acoperită de vegetație. Ea făcea astfel din Pylos un port bine apărat prin natura locului. Pe cele două laturi ale insuliței puteau pătrunde către port doar câteva corăbii. Spartanii, pentru a împiedica venirea altor ajutoare ateniene, masează trupe în jurul Pylos-ului și instalează pe insulă 420 de hopliți, avându-l drept comandant pe Epițadas. Demosthènes, la rândul său, întărește apărarea pregătindu-se de atac. Își încurajează soldații, promițându-le că victoria va fi de partea lor, dacă reușesc să reziste și să nu le permită spartanilor să debarce în fața întăririi lor, construite pe țârm.

Lacedemonienii, conduși de Trasymelidas, atacă și dinspre uscat și dinspre mare în grupuri mici, pentru a nu se încurca unii pe ceilalți. Printre spartani se remarcă în vitejie Brasidas, gata să-și dea viața. Se spune că atenienii i-au cap-turat scutul și l-au așezat în trofeul pregătit pentru această izbândă. Tucidide remarcă lumea pe dos în care se ajunsese (Thuc. 4.12 „până într-atât se schimbaseră soarta”, ἐξ τούτου περιέστη ἡ τύχη): spartanii luptau pe corăbii, încercând să debarce în propria țară. Atenienii, pricepuți în lupta pe mare, erau nevoiți acum să-i înfrunte pe uscat pe spartanii – meșteri în lupta de infanterie – care luptau acum pe mare.

Timp de două zile, lacedemonienii au atacat fără succes Pylos.

În sprijinul atenienilor sosesc 50 de corăbii din Zàkynthos, dar nu pot acosta din pricina spartanilor, prezenți deja în port. Între cele două flote are loc o primă înfruntare, iar spartanii rămași pe insula Sphacteria se trezesc acum înconjurați de trupele ateniene fără a mai putea comunica cu spartanii de pe țârm. Vestea ajunge până la Sparta și, speriați ca nu cumva oamenii lor, izolați acum pe insulă, să piară de foame, spartanii solicită un armistițiu. Atenienii acceptă ca spartanii din Sphacteria să primească o anumită cantitate de mâncare, atâta vreme cât o delegație spartană va merge și va negocia la Atena ieșirea din impas. Odată ajunși acolo, deși vestiți pentru vorbele puține, spartanii rostesc un lung discurs (Thuc. 17-20), plin de înțelepciunea celor care, în lipsa forței militare, nu mai pot avea drept aliat decât cuvintele. Ei pledează pentru o înțelegere care să țină seama de interesele militare ateniene, dar și de demnitatea spartană, atrăgându-le atenția că norocul este schimbător, iar poziția de forță, de pe care acum negociază atenienii, este trecătoare. Spartanii propun încheierea păcii înaintea comiterii unor gesturi cu consecințe ireversibile.

Atenienii însă socoteau că, atâta vreme cât pe insulă se aflau prinși în capcană hopliții lacedemonieni, puteau pune orice condiții de pace, așa că nu vor ezita să pluseze. Tucidide ține să sublinieze că cel care îi incita la aceste excese era „Cleon, fiul lui Cleaneitos, un lider popular³ din

³ Gr. δῆμαγωγός avea în această perioadă mai degrabă sensul de „conducător al poporului, lider popular sau al partidului popular”, în timp ce sensul peiorativ, „demagog”, este atestat preponderat de la începutul sec. al IV-a., odată cu Xenophon. Este însă clar că Tucidide viza și nuanța negativă a cuvântului, deja implicată termenului în momentul comiterii Războiului Peloponesiac.

acea vreme și foarte convingător pentru mulțime”⁴. Acesta i-ar fi convins și pe ceilalți atenieni să ceară predarea cu tot cu armă a soldaților de la Sphacteria, aducerea lor la Atena și, în plus, cedarea de către spartani a unor regiuni. Doar în aceste condiții s-ar fi putut apoi încheia un tratat de pace, susținut de liderul atenian.

Condițiile propuse de Cleon erau, în mod vădit, inacceptabile și ar fi pus Sparta într-o situație umilitoare. Sperând să modifice această atitudine, trimișii spartanilor au cerut ca dezbaterile să nu mai aibă loc în fața poporului, ci să existe o negociere între două delegații restrânse, sperând astfel că cererile exagerate ale lui Cleon, făcute în fața mulțimii pentru a se autopromova, vor fi regândite în mod rațional într-un cadru diferit. Cum însă nu s-a ajuns la o înțelegere, spartanii au plecat fără nici un rezultat.

Eșuarea negocierilor a condus automat la ruperea armistițiului de la Pylos și la reluarea luptelor în jurul insulei Sphacteria și a Pylos-ului. În jurul insuliței pe care erau blocați spartanii, patrulau fără încetare triremele ateniene, zădărnici încercări de a spartanilor de pe țarm de a le veni în ajutor. Blocada instituită de atenieni era însă greu de suportat chiar de către ei înșiși, atât din pricina lipsei posibilității de a se aproviziona, cât și pentru că spartanii erau ajutați prin diverse tertipuri să supraviețuiască de către celelalte trupe lacedemoniene, aflate pe țarm.

La Atena, vestea că blocada se prelungea și era din ce în ce mai greu de susținut, mai ales odată cu apropierea iernii, trezea îngrijorare. Atenienii începeau să regrete că nu primiseră primele propuneri de pace, iar lipsa unei alte delegații spartane trezea suspiciuni, căci își imaginau că

aceștia se aflau într-o situație mult mai bună și nu mai doreau să negocieze.

Cleon simțea nemulțumirea și încerca să-i convingă pe ceilalți că cei care aduc vești nu spun adevărul. S-a propus atunci ca însuși Cleon să plece, împreună cu Theaghènes, pentru a vedea care este situația la fața locului și să raporteze apoi la Atena. În aceste condiții, Cleon, înțelegând că va avea de ales între a raporta situația reală sau a fi socotit mincinos, îndeamnă la luarea cu asalt imediat pe mare a insulei. Tucidide subliniază aici că el îl ataca în felul acesta pe Nikias: (Thuc. 4.27) „făcea o aluzie la Nikias, fiul lui Nikeratos, care era comandant și îi era dușman, reproșând și că ar fi ușor, printr-o pregătire militară, să navigheze și să-i captureze pe cei din insulă, dacă ar fi bărbați, și că el însuși, dacă ar avea comanda, ar face acest lucru.”

În fața acestui atac și văzând că mulțimea îl îndemna pe Cleon să pornească în expediție, Nikias, din fire mai fricos, dar și gândind că poate întinde și el o cursă, i-a propus la rândul său lui Cleon să treacă la acțiune. Tucidide subliniază aici demagogia lui Cleon: „iar acesta (*sc.* Cleon), crezând mai întâi că el (*sc.* Nikias) abandonează [comanda] doar cu vorba, era pregătit [să plece], aflând însă că (Nikias) avea de gând să predea cu adevărat (comanda), dădea înapoi și spunea că nu el, ci acela este comandant, fiindu-i deja frică și neimaginându-și că acesta îndrăznește să-i cedeze comanda”⁵. Chiar dacă a încercat mai întâi să scape de răspundere, la presiunea populară Cleon a fost obligat să se țină de promisiunea făcută și să accepte comanda trupelor care urmau să ia cu asalt Sphacteria.

⁴ Thuc. 4.21 Κλέων ὁ Κλειαινέτου, ἀνὴρ δημαγωγὸς κατ' ἐκείνον τὸν χρόνον ὄν καὶ τῷ πλήθει πιθανώτατος.

Promisiunea lui Cleon, de la care nu se mai putea abate, a fost însoțită de un pariu șoc: „în decurs de douăzeci de zile, fie îi va aduce în viață pe lacedemonieni, fie va muri acolo”.⁶ Propunerea a stârnit râsul multora. Tucidide, în stilul său, remarca bucuria celor chibzuiți, care considerau propunerea câștigătoare în orice situație: „fie vor scăpa de Cleon, ceea ce sperau mai mult, fie, dacă se înșală, vor pune mâinile pe lacedemonieni”.⁷

Cleon îl ia cu el în expediție, în calitate de general, pe Demosthènes, pentru că știa că acesta pregătea o debarcare în insulă. Experiența lui de militar îi spunea însă că insula este periculoasă atâta timp cât este plină de vegetație, căci spartanii se puteau ascunde ușor, iar superioritatea numerică a atenienilor nu putea fi fructificată. Un foc izbucnit accidental arde vegetația, iar Demosthènes observă că forțele spartane erau mai puțin numeroase decât își imagina. În preajma insulei sosește și Cleon, care le cere spartanilor să se preda. Cum aceștia refuză, atenienii debarcă la lăsarea serii cu trupele pe insulă. Tucidide subliniază că planurile de atac îi aparțineau lui Demosthènes și acestea au fost urmate întocmai – precizarea este importantă, căci și Aristofan va insinua nu o dată că meritele lui Demosthènes au fost însușite nemeritat de către Cleon.

În dimineața următoare, după ce au debarcat și alte întăriri, atenienii îi atacă pe spartani, luându-i prin surprindere. Înfruntarea este înverșunată și se prelungește. În cele din urmă, atenienii reușesc să-i încercuiască pe spartani – Tucidide compară episodul, *mutatis mutandis*, cu încercuirea spartanilor de la Thermopylai (Termopile).

⁶ Thuc. 4.28 ἐντὸς ἡμερῶν εἴκοσιν ἢ ἄξειν Λακεδαιμονίους ζῶντας ἢ αὐτοῦ ἀποκτενεῖν.

⁷ Thuc. 4.28 ἢ Κλέωνος ἀπαλλαγῆσθαι, ὃ μᾶλλον ἤλπίζον, ἢ σφαλεῖσι γνώμησιν Λακεδαιμονίους σφίσι χειρώσασθαι.

Demosthènes și Cleon le propun spartanilor încercuiți să se predea, iar aceștia acceptă. Pe insulă debarcaseră inițial 420 de hopliți din tabăra lacedemonienilor, iar, în momentul predării, au fost capturați 292, din care 120 de spartani. Acestea sunt cifrele oferite de Tucidide. Promisiunea lui Cleon – de a-i aduce pe spartani la Atena în răstimp de 20 de zile –, deși păruse nebunească la început, se împlinise, este adevărat, „dincolo de orice închipuire” παρὰ γνώμην – a fost cel mai neașteptat eveniment din timpul războiului, după cum subliniază istoricul. Prizonierii aduși la Atena sunt puși în lanțuri, așteptându-se negocierile cu spartanii. Ei urmau să fie uciși, dacă spartanii ar mai fi atacat Attica. Tucidide oprește aici relatarea despre evenimentele de la Pylos. În urma lor, ne putem imagina noi, Cleon a devenit liderul incontestabil al Atenei.

Descrierea amănunțită a lui Tucidide avea probabil intenția de a arăta cititorilor că deznodământul fusese datorat exclusiv priceperii lui Demosthènes și că pariul câștigat al lui Cleon, dincolo de orice așteptări, fusese ca o miză nebunească într-un joc de poker, la sfârșitul cărui pariorul, fie și câștigător, nu era cu nimic mai puțin nebun. Ideea apare la Tucidide anterior episodului Sphacteria, în cel deal treilea discurs al lui Periclès, în care el îi îndemna pe atenieni să nu abandoneze lupta: „căci înfumurarea se ivește și la un laș de pe urma unei ignoranțe întemeiate pe noroc”.⁸

Cavalerii lui Aristofan, de la un capăt la celălalt, exprimă revolta poetului în fața succesului, socotit nemeritat, al lui Cleon. Noi însă astăzi, atunci când citim istoria lui Tucidide sau *Cavalerii* lui Aristofan, trebuie să fim prudenți și să avem mereu în minte că cei doi autori erau în epocă

⁸ Thuc. 2.62 αὔχημα μὲν γὰρ καὶ ἀπὸ ἀμαθίας εὐτυχοῦς καὶ δειλῶ τινὶ ἐγγίγνεται.